

УДК 329.7 (477) «1939/1945» (075)

ВИСВІТЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ І ПОСІБНИКАХ (2005-2014)**Олексій Попович**

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України
Україна, 79008, м. Львів, вул. Винниченка, 24
e-mail: OleksijPopowych@online.ua

Спробою конструкції національного історичного нарративу, «уніфікації» пам'ятей через нав'язування певного образу суспільству виступає навчально-освітня література, в якій розкриваються (або мають розкриватися) актуальні питання літопису національно-визвольного руху 40-50-х рр. ХХ ст. На жаль, як слушно зауважив О. Лисенко, розкритті цієї тематики перешкоджає низка чинників: важкодоступність джерел, чимало з яких перебуває закордоном, насамперед у Росії, Німеччині, Польщі; нехтування засобів усної історії; незнання вітчизняними авторами студій зарубіжних авторів; домінування текстів з політичної історії; ідеологізація історичних подій та ін. [1].

Загальну історію українського руху середини ХХ ст. представлено в узагальнюючих працях В. В'ятровича [2], О. Каліщук [3], С. Кульчицького [4], І. Патриляка [5] й ін. Безпосередньо тематику, пов'язану з українським визвольним рухом, на прикладі шкільних підручників, висвітлюють О. Добржанський [6], Т. Дружиненко [7] й ін.

Метою статті є дослідження образу про український визвольний рух середини ХХ ст. у шкільних підручниках і посібниках.

Провідну роль серед навчальної літератури, в якій подано історію українського визвольного руху відомого за аббревіатурами ОУН (Організація українських націоналістів) та УПА (Українська повстанська армія), відіграють підручники для 11 класу з історії України, які схвалені Міністерством освіти і науки України (МОН). Першим із таких видань можна вважати підручник для 11 класу С. Кульчицького та Ю. Шаповала [8]. Автори підручника ґрунтовно та творчо підійшли до подання матеріалу. У підручнику представлені якісні фотографії, фактологічний матеріал, творчі завдання. Український визвольний рух у роки Другої світової війни подано у параграфі «Течії руху опору в Україні» у часи радянсько-

німецької війни, як найголовнішої частини Другої світової війни.

На думку С. Кульчицького та Ю. Шаповала, український визвольний рух у Другій світовій війні бере свій початок з поляризації українського суспільства через соціальну й ідеологічну базу. Український визвольний рух розглядається як цілісне явище, головною метою якого було «створення незалежної від нацистів і комуністів Української держави» [8, с. 32-33]. Дослідники не обмежуються згадками про розкол ОУН на прихильників С. Бандери та А. Мельника [8, с. 33]. Стисло охарактеризовано у підручнику створення та діяльність у квітні 1941 р. військових формувань «Нахтігаль» і «Роланд» [8, с. 34]. Окремо автори зупинилися на характеристиці формування та боях проти Червоної армії німецької дивізії СС «Галичина», якій служили українці [8, с. 41]. Характеризуючи складні відносини між командуванням УПА та АК, С. Кульчицький та Ю. Шаповал справедливо зазначають: «Армія Крайова... була ще однією силою, якій протистояла УПА», поряд з німецькими та радянськими військами. Виділяють автори підручника і Великий збір ОУН 1943 р., який став консолідуючим чинником учасників руху опору різних національностей, «об'єднанні їхніх зусиль у боротьбі проти загарбницької політики Москви та Берліна» [8, с. 41-43]. Провідною тезою у підручнику є висновок про Другу світову війну, яка не відігравала межову роль для історії України. Автори підручника не уникають терміну «Велика Вітчизняна війна» як найголовнішої частини Другої світової війни поряд з терміном «радянсько-німецької війни» [8, с. 23].

Дискусійні висновки про ОУН та УПА подають Ф. Турченко, С. Тимченко та П. Панченко [9]. Автори бездоказово поширюють діяльність ОУН на початку Другої світової війни не лише у Західній Україні, а й Наддніпрянщині, Донбасі, Півдні,

Криму, роблячи при цьому висновок про «прагнення до незалежності України, яке було близьке і зрозуміле в усіх її регіонах» [9, с. 70]. Український рух Опору у підручнику подано за різними векторами діяльності. У цьому, на думку авторів, немає нічого дивного – адже в антифашистському русі Опору течії з різною політичною орієнтацією – звичайне явище для європейських країн. Відтак Україна не була винятком [9, с. 23-24]. Автори також детально зупинилися на проблемах функціонування радянських партизанів і підпільних осередків у гітлерівському тилу, розвінчуючи водночас міф про загальнонародний характер партизансько-підпільного руху на українських землях на початковому етапі війни: «Радянський підпільно-партизанський рух у перші місяці окупації зазнав великих втрат і лише у 1942 р., діставши допомогу з-за лінії фронту, став поширюватися на Наддніпрянщину, втягуючи в боротьбу десятки тисяч незадоволених грабівницько-терористичним режимом і завдаючи суттєвих втрат гітлерівським окупантам» [9, с. 69-70].

У параграфі «Рух Опору в Україні в 1943 році» показано взаємовідносини ОУН з радянськими та польськими партизанами. Автори наголошують на несприятливих умовах, в яких перебував український визвольний рух (нестача зброї, відсутність міжнародної підтримки) та бажанням співпрацювати з радянськими партизанами, зокрема під час Карпатського рейду С. Ковпака [9, с. 44]. Характеризуючи взаємозв'язки з АК автори слушно зазначають: «УПА декларувала необхідність ліквідації другорядних фронтів, за винятком більшовицького і нацистського. Але досягти порозуміння з польськими національними силами не вдалося» [9, с. 45].

Матеріал підручника авторства Ф. Турченка, С. Тимченка та П. Панченка мало наповнений фактографічним матеріалом. У підсумку автори повертаються до згадки про визвольну боротьбу 1917-1920 рр., яка, на їх переконання, разом з визвольною боротьбою УПА, стала частиною історичної свідомості українців і готувала їх до проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. [9, с. 70-71]. При цьому автори не уникають констатації факту про те, що визвольна боротьба не охопила усієї сучасної території України.

Об'єктивно намагається сформулювати думку про ОУН та УПА підручник для 11-го класу авторства Н. Гупана, О. Пометун і

Г. Фрейман [10]. Анонсований як «підручник нового покоління», він містить вдалий дидактично відібраний матеріал і ретельно розроблений методологічний апарат. Учні пропонується працювати з численними схемами, таблицями, витягами з історичних документів, картами. На думку авторів підручника причинами розгортання руху Опору в Україні стали: «окупація земель загарбниками»; «жорстокість окупаційного режиму»; «організаційна діяльність радянського керівництва». Наслідком цих причин стало розгортання діяльності ОУН. Основну інформацію про три течії руху Опору в Україні автори подають у таблиці. З таблиці можна довідатися про час, мету, чисельність і територію діяльності українського націоналістичного, радянського та польського руху Опору в Україні у роки Другої світової війни. Суттєвим недоліком підручника можна вважати зведення усієї інформації до структурованого фактажу без аналізу взаємозв'язків, як внутрішніх так і зовнішніх у русі Опору в Україні [10, с. 34-39].

У наступних перевиданнях підручник доповнювався та редагувався двома основними авторами О. Пометун і Н. Гупаном. У виданнях 2011 р. [11] та 2012 р. [12] автори розширили трактування колабораціонізму, названа основна його причина – недбале відношення радянської влади до власного народу. На основі поданих документів наголошується, що прості люди ішли на співпрацю з німецькими окупантами, щоб вижити. Певним недоліком перевидань підручників можна вважати вживання терміну «Велика Вітчизняна війна», відсутність інформації щодо ставлення населення до націоналістичного руху, абсолютно не охарактеризований українсько-польський конфлікт, історія націоналістичного руху висвітлена дуже сухо. Автори також зазначають, що ОУН (М) відмежувалася від ОУН (Б) і співпрацювала з німцями. У висновках у підручнику резюмується, що у цілому, як у роки війни так і після неї ОУН та УПА боролися проти сталінського тоталітарного режиму за створення Української незалежної держави [12, с. 84].

Об'єктивні висновки з історії українського визвольного руху подає підручник з історії України авторства Ф. Турченка [13]. Колабораціонізм у підручнику трактується як спосіб виживання у жорстоких умовах окупації [13, с. 32]. У співпраці з гітлерівською

Німеччиною, на переконання автора, оунівці виходили з того, що радянський більшовизм був спільним ворогом як ОУН, так і німецьких націонал-соціалістів, а тому проти нього вони діяли спільно. Під таким кутом зором і варто розглядати новоутворені за сприяння ОУН (Б) і згоди нацистського командування батальйони «Нахтігаль» і «Роланд». Ф. Турченко також намагається простежити еволюцію ідеології ОУН, злам якої на його думку, відбувся після III Надзвичайно великого збору ОУН (Б) у 1943 р. та поширення діяльності націоналістів на Сході. Щодо відносин з радянськими та польськими партизанами, то зазначається, що радянські партизани від початку війни вороже ставилися до ОУН та УПА у цілому. Водночас протистояння УПА з радянськими партизанами було успішним і на початок 1943 р. їх було навіть витіснено з Волині у Білорусь і Східне Поділля. Щодо поляків, то відносини українців з ними склалися трагічно. В основі українсько-польського конфлікту було взаємне звинувачення з боку українців у бажаннях поляків відновлення своєї держави за рахунок українських земель, з боку поляків – непоступливість українців. Відтак, резюмує автор, «жертвами цього політичного антагонізму було в основному мирне населення» [13, с. 52].

Відмінну структуру викладу має історія України (11 кл.) авторства О. Струкевича, І. Романюка та С. Дровозюка [14], яка лише фрагментарно висвітлює складну історію ОУН і УПА. Автори справедливо зауважують, що ОУН (Б) до окупації нацистами України обопільно співпрацювали, але ця співпраця була недовгою та спрямовувалася на створення антирадянських збройних сил (батальйони «Нахтігаль», «Роланд», пізніше дивізія СС «Галичина») [14, с. 41]. Автори підручника стверджують, що новоутворені збройні батальйони («Нахтігаль» і «Роланд») мали стати ядром армії майбутньої держави. Щодо дивізії СС «Галичина», то її автори трактують, як суто німецьку дивізію, порівнюючи її створення з подібними організованими дивізіями в інших європейських країнах: «Розпочалося формування національних збройних частин, зокрема Російської визвольної армії (РВА) та дивізії з представників різних європейських народів (усього 21) під німецьким керівництвом» [14, с. 48]. Поряд з тим автори звертають увагу на те, що ОУН нібито «скористалась» німецькою «допомогою»:

«Бандерівці були проти створення дивізії «Галичина»... Не маючи змоги протистояти створенню дивізії, ОУН (Б) вирішила скористатися її тренувальними центрами для бойового вишколу бійців і старшин УПА, які після навчання поверталися до її лав» [14, с. 48-49]. Щодо конфлікту з АК, то автори висловлюють думку, що конфлікт на Волині був спричинений бажанням польських командирів АК взяти під контроль землі утрачені Польською державою 1939 р. Через це у Галичині та на Волині загинуло понад 100 тис. українців і поляків [14, с. 49]. Після війни боротьба УПА з тоталітарним режимом не припинилася та носила жорстокий характер.

З-поміж інших вище згаданих підручників, саме у підручнику О. Струкевича, І. Романюка та С. Дровозюка вперше вміщений пункт про ідеологію націоналістів «Еволюція світогляду ОУН». Автори послідовно описують у підручнику зміну ідеології радикалізму у бік демократизму, доповнення економічної складової, формування чіткішої програми соціальних та політичних змін. Відрадно і те, що автори подають діяльність не лише ОУН (Б), але й ОУН (М), зокрема у Києві; зазначають про їх страсти нацистами у Бабиному Яру [14, с. 41].

У підручнику подано карту «Розгортання руху опору», в якій зазначено територію діяльності українських повстанців, радянських партизан та інших підпільних формувань. У додатку до основного тексту вміщено документ «Акт проголошення Української держави від 30 червня 1941 р.». Автори вдало підібрали запитання до параграфу та розділів, які дають учневі змогу краще засвоїти матеріал: «Порівняйте радянський партизанський і повстанський антинацистський рухи за такими критеріями: ідейна основа, підтримка населення та держави, райони, масштаби дії. Складіть таблицю». У завершальних параграфах автори звертають увагу учнів на складне суспільно-політичне становище у західних областях України, наводять дані про репресії органів радянської влади. Окремим пунктом висвітлюється «Операція Вісла» (1947 р.), у ході якої польська комуністична влада виселяла патріотично налаштованих українців на північно-західні землі Польщі. Приділено увагу й окремим акціям українських повстанців на захист депортованих українців.

Загалом, на нашу думку, більшість

підручників під грифом МОН ігнорують згадки про українсько-польське протистояння на Холмщині та Волині у 1938-1947 рр. Як відомо, концепція цього протистояння висвітлена у збірнику Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України під редакцією Я. Ісаєвича [Див.: 15].

Серйозним недоліком усіх підручників для 11-х класів, починаючи з 2011/2012 навчального року, стала реорганізація програми. МОН України змінило структуру підручників для 10-х та 11-х класів. У новій редакції підручники з історії України для 10-го класу закінчуються 1921 р., а у наступному 11-му класі починаються 1939 р. Тобто втрачався практично цілий міжвоєнний період (з Голодомором, масовими репресіями 1930-х рр.), що негативно позначилося на подальшому викладі матеріалу і, як наслідок, засвоєння його учнями. Чи не це змусило окремих науковців і педагогів підготувати альтернативні посібники, які намагалися об'єктивніше та фаховіше подати характер та особливості українського визвольного руху періоду Другої світової війни.

За ініціативою Львівської обласної ради у 2012 р. вийшов посібник «Історія України» для 10-11 класів [16]. Автори детально охарактеризували міжвоєнний період української історії, зупинилися на ідеології ОУН та основних її лідерах. Події Другої світової війни у посібнику викладені відповідно до базової програми для СЗШ. Друга світова війна трактується як велике лихо для українців поряд із Голодомором і репресіями органів радянської влади. Втім, львівські автори фактично оминули протистояння українських націоналістів з АК. Тема колабораціонізму характеризується через призму репресивних дій радянської влади та бажанням українських націоналістів використати будь-які засоби (зокрема співпрацю на початковому етапі війни з німецькими структурами) заради відновлення власної незалежної держави. Додатки посібника вдало наповнені джерелами («Витяг з мемуарів М. Хрущова», «Акт відновлення Української держави», «З меморандуму ОУН (Б) до уряду Третього рейху») до тем, які підтверджують викладений матеріал.

2012 р. вийшов друком також посібник з історії України для 10-11 класів під редакцією А. Козицького [17], який фахово структурований, а його теми наповнені

оригінальним фактографічним матеріалом, подаються уривки з документів. У розділі «Партизанський рух в Україні. Діяльність Української Повстанської Армії» львівські автори підручника послідовно та лаконічно розкривають мету та завдання руху Опору в Україні. Характеризується взаємозв'язки українських націоналістів з АК та радянськими партизанами. Детально наводяться цифри та факти бойових зіткнень відділів УПА із загонами партизанського з'єднання С. Ковпака. На переконання авторів посібника цей рейд 1943 р. був направлений як проти гітлерівців, так і проти упівців. У посібнику наголошено на тому, що УПА стала народною армією, яка боролася як проти радянських військ, так і проти нацистів. Детально охарактеризовано мотиви створення та дії військових формувань «Нахтігаль», «Роланд» і дивізії СС «Галичина». Подається у посібнику матеріал про «Буковинський курінь». Зокрема зазначено, що «Буковинський курінь» був розформований нацистами через приналежність багатьох членів до ОУН, багато членів куреня у подальшому воювало проти нацистів у Франції, дехто згодом став громадянином цієї країни. Недоліком посібника можна вважати уникнення характеристики про українсько-польське військово-політичне протистояння на Волині та Галичині.

Широкого розголосу у засобах масової інформації набув посібник для вчителів під назвою «Україна і Росія на перехрестях історії», надрукований наприкінці грудня 2012 р. Посібник став напрацюванням Українсько-російської робочої групи з розробки спільного навчального посібника для вчителів історії, яка була створена у жовтні 2010 р. Хоч комісія не дійшла згоди щодо концепції спільного підручника з історії України [18] через проросійське лобі у МОН та все ж було вирішено українською стороною видати цей посібник. Як і слід було очікувати, у четвертому модулі [19] характеристика вкладу ОУН та УПА у визвольний рух відсутня.

В окрему групу видань з історії України слід виділити підручники для 5 класу. Підручники для 5 кл. з історії України мають узагальнюючий характер, їхнє головне завдання чітко та лаконічно подати основні віхи нашої держави для учнів молодшого віку. В основу викладу матеріалу було покладено «Вступ до історії України», який неодноразова

перевідавався, авторства В.Власова у співавторстві з різними авторами. Особливо поширеним був підручник В.Власова й О.Данилевської [20]. Другій світовій війні автори приділяють увагу у параграфі «І знову війна», де охарактеризовано дві течії українського руху Опору. У спеціальній таблиці детально пояснено мету та завдання різних підпільних структур.

Щодо взаємин з радянськими партизанами й основного завдання УПА, то автори зазначають наступне: «У лісовій та лісостеповій зонах Сумщини й Чернігівщини діяли сотні партизанських загонів, великі з'єднання під командуванням Сидора Ковпака, Олексія Федорова та ін. На Волині й у Поліссі розгорнувся широкий самооборонний повстанський рух. Було створено Українську повстанську армію (УПА)... УПА воювала як проти гітлерівських загарбників, так і проти Червоної армії, прагнучи створити незалежну Україну» [20, с. 175]. У виданні 2013 р. [21] авторства В.Власова матеріал подано сухо та суттєво урізано частину, яка стосується українського визвольного руху у роки Другої світової війни. Збройне протистояння українців у роки Другої світової війни у підручнику В.Власова розглядається як нова трагедія для українських земель, а УПА – рух опору проти окупантів.

Поряд з підручником В.Власова та О.Данилевської, у школах використовували підручники з історії України для 5 кл. авторства В. Мисана [22]. Характерною особливістю підручника є подання матеріалу у сухому варіанті з наповненням фактажу та термінів. У параграфах «Нескорений народ», «Війна» досвідчений педагог-методист В. Мисан коротко подає інформацію про партизанські загони, які діяли на території України у роки Другої світової війни. На думку автора, УПА було сформовано восени 1942 р. у лісах на Волині. Основне завдання УПА полягало у боротьбі на два фронти: «Проти нацистських окупантів та проти радянських військ і партизанів. Вони не бажали бачити на українській землі ні гітлерівців, ні радянської влади» [22, с. 156-157].

Відмінну структуру та виклад має інший підручник з історії України для 5 кл. [23] Написаний з подачі Д. Табачника та погано оформлений підручник не служить засадам об'єктивності. Автори підручника О. Пометун, І. Костюк, Ю. Малієнко більше уваги

приділяють міфу «Великої Вітчизняної війни» та жертвності радянського народу. Про радянський подвиг написано досить багато, про опір компартійно-радянській владі – ані слова. Сказано лише, що був «рух Опору», до якого, з одного боку, входили радянські партизани, а з іншого – УПА. Натомість про С. Бандеру немає жодної згадки, а щодо УПА, одним реченням, прямо заявляється: «Діяльність радянських партизан та учасників УПА і досі оцінюють по-різному». Ще одним характерною особливістю підручника є недбало підготовлений до друку ілюстративний матеріал. Тематична карта на стор. 22 чомусь подана російською мовою, тоді як сам підручник українською.

Не рекомендованим МОН, але популярним є «Вступ до історії України» львівського педагога А. Закалюка [24]. Посібник став запереченням прорадянської (проросійської) історії України, яку намагалося подати Міністерство освіти і науки на чолі з Д. Табачником. Діячі ОУН та вояки УПА у посібнику подаються як борці за незалежність України та герої України. Втім, варто зауважити, що посібник насамперед використовували як додатковий матеріал, і особливого поширення він набув тільки на Львівщині й окремих школах західного регіону України.

Прикладом не зовсім якісної методичної складової є посібник для старшокласників Ю. Мицика, О. Бажана, В. Власова [25]. Зокрема київські автори розчиняють історію ОУН та УПА у масиві фактів і довідок. У хронологічно викладеному матеріалі та біографіях провідних націоналістів оминаються судження про причини та зміст поведінки членів ОУН і вояків УПА. Знову оминається українсько-польський конфлікт на Волині та Галичині. Щодо причетності дивізії СС «Галичина» до воєнних злочинів, то у посібнику зазначається, що на Нюрнберзькому процесі не було представлено конкретних доказів [25, с. 464].

Окрему увагу слід звернути на підручники патріотично-військового характеру до курсу «Захист Вітчизни». У цих виданнях літопис українського визвольного руху розглядається крізь призму формування українського війська. Найпоширенішому та часто передрукованому підручнику авторства М. Бака [26] ОУН (Б) – це організація, яка вела боротьбу за визволення України силами українського народу, без орієнтації на Німеччину й інші держави [26, с. 46]. На думку

М.Бака, формування ОУН та УПА постійно відчували підтримку та допомогу населення Західної України, проте, позбавлені реальної масової підтримки більшості українського народу, своєї мети не досягли [26, с. 47]. У цілому автор сухий у своєму викладі стосовно ОУН та УПА і більше уваги приділяє радянським партизанам.

У підручнику «Захист Вітчизни» [27] (2011) УПА згадується лише одним коротким реченням – констатацією не зовсім вдалого факту, що вона діяла на Західній Україні. Основна увага приділяється українцям, які воювали у Радянській армії.

Аналіз періодики останнього двадцятиліття засвідчує наявність постійної дискусії навколо концепції написання історії ОУН та УПА, яка вийшла за межі науки та почала межувати із політичним популізмом і запереченням власне складного українського минулого. Частково цей виклад «дискусій про ОУН та УПА» у шкільних підручниках відображено у газеті «Сьогодні» у публікаціях Д. Табачника [28], О. Бузини [29], В. Колесніченка [30]. Усі три автори закликали до творення спільного українсько-російського підручника, не забуваючи нібито про європейські цінності, які в їх трактуванні потребують відмежуватися від злочинної ОУН та УПА. Влучну думку з цього приводу висловив львівський автор збірника щодо сучасних шкільних підручників Л. Зашкільняка: «Замовчування цих питань (ОУН та УПА) у ситуації підвищеної чутливості до них суспільства є помилковим, адже воно підриває довіру до «науковості» підручника в цілому» [31].

Про значення та вплив на формування історичної пам'яті шкільних підручників з історії України можна судити за соціологічними даними. Одне з таких анкетувань було проведено у 2007 р. Запитання, запропоновані 216 одинадцятикласникам чотирьох шкіл м. Бердянська (Запорізька обл.), були спрямовані на виявлення певних образів історії ХХ ст., що закарбувалися в їхній пам'яті. Під час анкетування учні не користувалися жодними підручниками, покладаючись лише на власну пам'ять. Узагальнюючи відповіді учнів, експерти ствердили, що ХХ ст. уявляється школярами як століття воєн, конфліктів і постійних протистоянь. Саме ці події та процеси зумовили його періодизацію [32].

Знаковою подією у формуванні образу УПА

у школярів стало відзначення 70-річчя від її створення у 2012 р. У Західних областях України уроки пройшли з акцентом на героїзм ОУН та УПА, чому сприяли методичні розробка подібних уроків. Наприклад, один із сценаріїв першого уроку називався «Українська Повстанська Армія у вирі боротьби (До 70-річчя УПА)» [33]. Аналіз структури даного уроку показує: основне завдання подібних занять – формування в учнів національної історичної пам'яті та поглиблення розуміння понять, пов'язаних із українським визвольним рухом. По-іншому до річниці УПА підійшли на Сході України. Так, у Луганську за приклад виховання патріотизму було взято не УПА, а радянську підпільну молодіжну організацію «Молоду гвардію», 70-річчя створення якої також відзначалося 2012 р. У зв'язку з цим Луганський навчально-методичний центр спеціально видав для вчителів методичні рекомендації [34].

Як бачимо, у сучасних шкільних підручниках є певна інформація про український визвольний рух середини ХХ ст., однак вона дуже часто не систематизована та неструктурована, і випадає з європейського антифашистського руху опору. У підручниках відсутні картосхеми українського підпілля на Заході та Сході України, прізвища членів Проводу ОУН, командирів повстанських сотень. Практично не згадуються праці визначного ідеолога повстанського руху Петра Федуня (Полтава), які нещодавно опублікував Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України [Докл. див.: 35; 36].

Отже для удосконалення змісту та структури шкільних підручників і посібників можемо подати наступні рекомендації. Є велика необхідність висвітлення історії українського визвольного руху періоду Другої світової війни у конкретно взятому регіоні; введення у шкільну літературу з історії України сюжетів, пов'язаних із бойовими діями на території України у роки Другої світової війни різних польських, румунських та угорських армій; мінімізація пропагандистської риторики у трактуванні історії українського визвольного руху, необхідність аналізу національного складу збройних українських формувань, в яких служило чимало росіян, білорусів, грузин та інших народів СРСР. Вважаємо за необхідне більше уваги приділити характеристиці ролі та місця церкви у духовному збереженні

загальнолюдських і національних цінностей. Зміст підручників могли б збагатити сюжети, пов'язані із участю українців у світовому антигітлерівському русі опору. Недоцільно також подавати у шкільній літературі неперевірені узагальнюючі цифри стосовно яких ведуться дискусії, зокрема щодо кількості жертв українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- Лисенко О. Підсумки Другої світової війни та проблема історичної пам'яті Олександр Лисенко // Політика і час. – 2007. – № 6. – С. 30-34.
- В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942-1947 / В. В'ятрович. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011 – 228 с.; В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Нові сюжети / В. В'ятрович. – Львів: Часопис, 2012. – 240 с.
- Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий та суспільний дискурс / О.М. Калішук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 510 с.
- Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С.В. Кульчицький (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 2005. – 495 с.; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – 53 с.
- Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.) / І. Патриляк. – Львів, 2012. – 592 с.; Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939-1960-х рр. / І. Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – 512 с.
- Добржанський О. Український національно-визвольний рух та боротьба проти радянзації західноукраїнських земель (1944-1955 рр.): історія України. 11 клас. Профільний рівень / О. Добржанський // Історія України. – 2013. – № 12. – С. 4-9.
- Дружиненко Т.Ф. ОУН-УПА: проблемні оцінки історичної діяльності / Т.Ф. Дружиненко // Історія та правознавство: науково-методичний журнал. – 2010. – № 22/24. – С. 79-83.
- Кульчицький С.В., Шаповал Ю.І. Новітня історія України (1939-2001) / С.В. Кульчицький, Ю.І. Шаповал: підруч. для 11-го кл. загальноосвіт. навч. зал. – К.: Генеза, 2005. – 320 с.
- Турченко Ф.Г. Новітня історія України (1939 – початок ХХІ ст.): підручник для 11-го кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. / Ф.Г. Турченко, П.П. Панченко, С.М. Тимченко. – Вид. 5-те, доопрац. і допов. – К.: Генеза, 2006. – 384 с.: іл., карти.
- Гупан Н.М. та ін. Новітня історія України: 11 кл. / Н.М. Гупан, О.І. Помету, Г.О. Фрейман. – К.: Видавництво А.С.К., 2007. – 327 с.
- Гупан Н.М. Історія України історія України: підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н.М. Гупан, О.І. Пометун. – К.: Освіта, 2011. – 340 с.
- Пометун О.І. Історія України: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академ. рівень / О.І. Пометун, Н.М. Гупан. – Х.: Сидія, 2012. – 333 с.: кольор. іл., карти.
- Турченко Ф.Г. Історія України: 11 кл. : підруч. для загальноосвіт. навч. закл.: проф. рівень / Ф.Г. Турченко. – К.: Генеза, 2011. – 400 с.: ш., карта.
- Струкевич О.К. Історія України: Підручн. Для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) / О.К. Струкевич, І.М. Романюк, С.І. Дровозюк. – К.: Грамота, 2011. – 320 с.: іл.
- Волинь і Холмщина 1938-1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. – Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10/ Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – 813 с.
- Галайко Б. Історія України: посіб. для 10-11 кл. / Б. Галайко, В. Голубко, А. Козицький та ін. – Л.: ЛА «Піраміда», 2012. – 256 с.: іл.
- Історія України: посібник для 10-11 класів / Під ред. А. Козицького. – Львів: ЛА «Піраміда», 2012. – 256 с.
- Спільного російсько-українського підручника з історії не буде: науковці не змогли домовитися [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/25jan2011/history.html>
- Україна та Росія на перехрестях історії. Модуль 4: Повсякденне життя радянської людини (друга половина ХХ ст.) / Ольга Анатоліївна Коляструк, Олександр Владленович Шубін. – К.: Освіта, 2012. – 78 с.
- Власов В.С. Вступ до історії України: Підручник для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В.С. Власов, О.М. Данилевська; заг. ред. Ю.А. Мицик. – К.: Генеза, 2005. – 199 с.
- Власов В.С. Історія України (Вступ до історії): підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / В.С. Власов. – К.: Генеза, 2013. – 256 с.: іл.
- Мисан В.О. Вступ до історії України: підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Віктор Мисан. – К.: Генеза, 2005. – 182 с.: іл.
- Пометун О.І. Історія України (Вступ до історії): підручник для 5 класу / О.І. Пометун, І.А. Костюк, Ю.Б. Малієнко. – К.: Освіта, 2013. – 191 с.: іл.
- Закалюк А. Вступ до історії України: Навч. посіб. для 5-го кл. / А. Закалюк. – Львів: Астролябія, 2012. – 160 с.
- Мицик Ю.А. Історія України: Навч. посіб. для старшокласників / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2005. – 576 с.
- Бак М. Захист Вітчизни: підруч. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закладів / М.М. Бака, Ю.О. Квашньов, А.О. Литвиненко; За ред. Ю.О. Квашньова та А.О. Литвиненка. – К.: Вежа, 2006. – 448 с.: іл. + 8 с. кольор. іл.
- Герасимів І.М. Захист Вітчизни: підруч. для учнів 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту для хлопців) / І.М. Герасимів, К.О. Пашко, М.М. Фука, Ю.П. Щирба. – Тернопіль: Видавництво «Астон», 2011. – 280 с., іл.
- Табачник Д. «Востоку України пора перестать навязывать комплекс второсортности!» / Дмитро Табачник // Сегодня. – 2006. – 13 октября. – С. 5.
- Бузина О. Эмский указ... против русского языка / Олесь Бузина // Сегодня. – 2006. – 27 декабря. – С. 12-13.
- Колесниченко В. Уроки лицемерия для «маленьких украинцев» / В. Колесниченко // Сегодня. – 2006. – 18 декабря. – С. 8.
- Зашкільняк Л. Історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії) / Л. Зашкільняк // Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядник Н. Яковенко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 81.
- Баханов К. Історія ХХ ст. в уявленнях одинадцятикласників / К. Баханов // Історія ХХ століття. Нові підходи до змісту шкільного курсу: Історія та правознавство. – 2007. – № 19-21 (119-121), липень. – С. 10.
- Галина М. Українська Повстанська Армія у вирі боротьби (До 70-річчя УПА) / М. Галина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.exdat.com/docs/21/index-14432.html>
- Молода гвардія: навчальний посібник / укл. В.О. Тіханова. – Луганськ: НМЦ ПТО у Луганській обл., 2012. – 112 с.
- Федун Петро – «Полтава». Концепція Самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М.В. Романюк; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Львів, 2008. – 720 с., 16 с. іл.
- Федун Петро – «Полтава». Концепція Самостійної України. Том 2. Документи і матеріали / Упоряд. і відп. ред. М.В. Романюк; Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України; Центр незалежних історичних студій. – Львів, 2013. – 896 с.

Попович Олексій *Висвітлення українського визвольного руху періоду Другої світової війни у шкільних підручниках і посібниках (2005-2014)*

У статті проаналізовано інформацію про український визвольний рух періоду Другої світової війни, особливості її подання у шкільних підручниках і посібниках. З'ясовано вплив представленого навчально-освітнього нарративу на формування історичної пам'яті молоді.

Ключові слова: Друга світова війна, ОУН, УПА, АК, рух опору, колабораціонізм, історична пам'ять

Попович Алексей *Освещение украинского освободительного движения периода Второй мировой войны в школьных учебниках и пособиях (2005-2014)*

В статье проанализирована информация об украинском освободительном движении периода Второй мировой войны, особенности ее представления в школьных учебниках и пособиях. Выяснено влияние представленного учебно-образовательного нарратива на формирование исторической памяти молодежи.

Ключевые слова: Вторая мировая война, ОУН, УПА, АК, движение сопротивления, коллаборационизм, историческая память

Popovych Oleksij *Interpretation of the Ukrainian resistance movement during the Second World War in the textbooks and manuals (2005-2014)*

In the article about the Ukrainian resistance movement during the Second World War, especially its presentation in textbooks and manuals. The influence of the present teaching and educational narrative on the historical memory of youth.

To improve the structure and content of school textbooks in the article the following recommendations. There is a great need for coverage of the history of the Ukrainian resistance movement during the Second World War in particular single region; entry into the school books on the history of Ukraine subjects related to the fighting in Ukraine during the Second World War, various Polish, Romanian and Hungarian armies; minimizing the propaganda rhetoric in the interpretation of the history of the Ukrainian liberation movement, the need for analysis of the national armed forces Ukrainian, which serve many Russians, Belarusians, Georgians and other peoples of the USSR.

The content of textbooks could enrich subjects related to Ukrainian participation in the international anti-Nazi resistance movement. It is inappropriate to serve as a school literature untested generalizations concerning figures which carried the debate, particularly on the number of victims of the Ukrainian-Polish confrontation during the Second World War.

Keywords: World War II, OUN, UPA, AK, resistance movement, collaboration, historical memory

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 27.11.2016 р.